

ΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΙ ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟΥ

1) Ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου.

Πότε τὸ πρῶτον ἐκτίσθη ὁ ἱερός μητροπολιτικὸς ναὸς τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τῆς ἐπαρχίας Διδυμοτείχου καὶ ποσῶς ἀνεκτίσθη ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἢ ἄλλων βάσεων καὶ θεμελίων, εἶναι ἄγνωστον. Εἰς τοὺς κώδικας τῆς ἱεράς μητροπόλεως γίνεται λόγος τὸ 1778 περὶ κακῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τοῦ ναοῦ, τὸ δὲ 1787 περὶ ἐξόδων ἐπισκευῆς αὐτοῦ· ἐκ τούτου

Εἰκὼν 1. Ὁ μητροπολιτικὸς ναός.

ἐξάγεται, ὅτι ὑπῆρχε πολὺ πρὸ τοῦ 1778. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς κατὰ τὸ 1834 ἐκ βάρθρων ἀνεγέρσεως αὐτοῦ ἀνεγράφησαν εἰς τοὺς κώδικας ὑπὸ ἡμερομηνίαν 2 Μαΐου ἐκτὸς ἄλλων καὶ τὰ ἐξῆς: « . . . ὁ ναὸς . . . ὅστις παλαιὸν ἦν πρότερον ἐρείπιον, διότι ἀκριβῶς φρενήσαντες ἐν τῷ χρόνῳ τῆς οἰκοδομῆς ἀδύνατον ὑπῆρξεν, οὐδ' ἔχνος εὐρεῖν ἐποχῆς τῆς ἀρχῆς καὶ πρώτης οἰκοδομῆς τοῦ . . . οἰκοδομήματος» καὶ «ἐρείπιον πρὶν ἐκ παλαιγενῶν γόνων». Ἄλλην πληροφορίαν ἐκ τῶν κωδίκων ἢ ἀλλαχόθεν περὶ τῆς ἀρχαιότητος τοῦ ναοῦ τούτου δὲν εὔρομεν. Εἰς τὰς ἴσως τοῦ παρακειμένου

Αρχιμ. κωδ.
τῶν
Μικλ. κωδ.
Βαγμ. κωδ.
Θρονοῦ
λθ. 727/
1941
σ. 228
- 250

τοίχου παλαιότερου ναοῦ, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ ὀμιλήσωμεν κατωτέρω, εἶναι δυνατόν, νὰ παρίσχουν ἰδέαν τινὰ περὶ τῆς ἀρχικῆς ἰδρύσεως περὶ τοῦ ἂν καὶ ὁ παλαιότερος ναὸς ἀνηγέρθη ἐπὶ τῶν θεμελίων ἢ ῥρειπίων ἄλλου, ἀκόμη παλαιότερου ναοῦ. Λέγομεν ταῦτα, διότι ἔχομεν ὑπ' ὄψιν καὶ ἀνάγλυφόν τινα, ἐπὶ μαρμάρου, σταυρὸν μετὰ διακοσμήσεων, ἐντετειχισμένον εἰς τὸ πλαγίως τοῦ ἐν λόγῳ παλαιοῦ τοίχου τεῖχος καὶ ὑπερθεν ἀκριβῶς τοῦ ἠρειπωμένου ὀστεοφυλακίου ἢ κοιμητηρίου. Ὁ ἔφορος ἀρχαιοτήτων Καβάλλας κ Μπακαλάκης, εἰς τὸν ὁποῖον ὑπεδείξαμεν πρό τινων ἐτῶν τὸ ἀνάγλυφον ἐκεῖνο, μᾶς εἶχεν εἶπει, ὅτι πρόκειται περὶ ἔργου τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων. Δύναται τις νὰ ἴδῃ τὸ ἐν λόγῳ ἀνάγλυφον καὶ εἰς τὸν Β' τόμον τῶν «Θρακικῶν» εἰς σελ. 88, εἰκόνα τὴν ὁποίαν εἶχε λάβει ὁ Γ. Λιμπουσιάδης χωρὶς νὰ σχολιάσῃ αὐτήν.

Εἰκὼν 2. Σταυρὸς ἐπὶ μαρμάρου τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων.

Ἡ πρώτη πληροφορία, τὴν ὁποίαν εὑρομεν εἰς τοὺς κώδικας ὡς πρὸς ἄλλα ζητήματα τοῦ ναοῦ, ἀνέρχεται εἰς τὸ μνημονευθὲν ἔτος 1778. Κατ' αὐτὴν ὁ μητροπολίτης Διδυμοτείχου Παῖσιος «ἔβλεπε τὴν ἐκκλησίαν τῆς Μητροπόλεως ἐν κακῇ καταστάσει, διότι καὶ οἱ κάτοικοι τοῦ φρουρίου (Καλέλιδες) κατέτρωγον τὰ χρήματα αὐτῆς, ὁ δὲ Δημήτριος Δανιήλογλος ἠρνεῖτο νὰ δώσῃ λογαριασμούς. Κατὰ διαταγὴν λοιπὸν τῶν Πατριαρχεῶν ἐθεώρησε τοὺς λογαριαμοὺς καὶ εὔρηκε γρ(όσια) 1125, χρεωστούμενα ὑπὸ τῶν πολιτῶν καὶ διώρισεν ἐπιτρόπους τὸν Γεώργιον Βλάχογλον καὶ τὸν Βλασάκην». Ὁ Δανιήλογλος οὗτος ἦτο λογοθέτης, γαμβρὸς δὲ ἐπ' ἀδελφῇ τοῦ λογοθέτου ἐπίσης Ἀποστόλου Μπατζάκογλου, ὅστις πάλιν ἦτο πάππος ἐκ μητρὸς τοῦ ἐπιζώντος ἤδη γέροντος Ἀριστείδου Δελόγκα· ὁ δὲ Γ. Βλάχογλου ἦτο πάππος ἐκ πατρὸς τοῦ Περικλέους Σταύρου Βλαχοπούλου, ὅστις χρηματίσας γραμματεὺς τῆς μητροπόλεως Διδυμοτείχου ἐπὶ τριακονταετιᾶν ὄλην ἐπὶ τῶν μητροπολιτῶν Μεθοδίου, Φιλοθέου, Κωνσταντίνου Βαφείδου καὶ Φιλαρέτου Βιφεΐδου καὶ συγκεκριμένως ἀπὸ τοῦ 1887 μέχρι τοῦ 1917, ἀπέθανε τὸ 1924.

Ὁ ἴδιος μητροπολίτης Παῖσιος ἀργότερον, τὸ 1787, ἀναγράφει ἰδιοχείρως τὰ ἔξοδα, τὰ γενόμενα πρὸς ἐπισκευὴν τοῦ ναοῦ, κατακρίνει ὁμως Ἀθανασάκην τινὰ καὶ τὸν υἱὸν τοῦ Κόρακα, «οἵτινες οὐ μόνον δὲν ἔδωκαν συνδρομὴν, ἀλλὰ καὶ ὠρμισθησαν νὰ γίνωσιν ἀσεβεῖς, ἂν δὲν καταστρέψωσιν ἐκ βάθρων τὸν ναόν».

Ἐπὶ μητροπολίτου Καλλινίκου τῇ 10ῃ Φεβρουαρίου 1822, ἀναφέρεται ἔγγραφον, δι' οὗ «ὁ κύρ Πανλῆς τοῦ ποτὲ Ἀσανάκη» ἔδωκεν εἰς τὴν

μητροπολιτικὴν ἐκκλησίαν τὴν οἰκίαν του ἔναντι 2 χιλιάδων γροσίων, μὲ τὴν συμφωνίαν νὰ μένη ἐν αὐτῇ ὑπ' ἐνοίκιον γροσίων 240 κατ' ἔτος· καὶ ἐὰν μὲν μὴ πληρώνη τακτικῶς τὸ ἐνοίκιον νὰ ἐξωσθῇ τῆς οἰκίας, ἐὰν δὲ πληρώσῃ τὰς 2 χιλ. γροσία, νὰ μείνῃ ἐξουσιαστὴς τῆς οἰκίας του.

Ἐπὶ τοῦ ἰδίου μητροπολίτου πρακτικὸν τῆς 15ης Σεπτεμβρίου 1828 διὰ λογοριασμούς· ἔχει ἐν τέλει σημεῖωμα, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει, ὅτι «μένει διὰ νὰ δίδῃ ἡ ἐκκλησία πρὸς τὸν κύριον Νικολάκῃ Βασιλείου 740 γροσία, τὰ ὁποῖα καὶ ἐξωδεύθησαν εἰς ἀγορὰν καὶ φικίαι διὰ τὸ σπῆτι, ὅπου κἀθῆται ὁ καποῦ πολουκαστῆς πλησίον τῆς Μητροπόλεως· τὸ δὲ εἰρημένον ὀσπῆτιον μένει ἀναπόσπαστον τμημα τῆς ἱερᾶς ἐκκλησίας τῆς μητροπό-

Εἰκὼν 3. Τὸ μέγαρον τῆς ἱερᾶς Μητροπόλεως.

λεως». Ὁ Νικολάκης Βασιλείου εἶναι ὁ ἐπικαλούμενος Τζανόγλου, ὅστις κατ' ἀρχὰς ἐπωνομάζετο Κουρκουρίκας· κατόπιν ὅμως ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς μητρὸς του, ἡ ὁποία ὠνομάζετο Τζανιώ, ἐπωνομάσθη Τζανόγλου, ἦτο δὲ γαμβρὸς τοῦ χατζῆ Νικολάου λογοθέτου, βλάχου τὴν καταγωγὴν κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ Δελόγκα.

Ποία ἦτο ἄρα γε ἡ ἐν τῷ πρακτικῷ ἀναφερομένη οἰκία ; ἡ ἔμπροσθεν τῆς μεγάλης ἐξωτερικῆς ἀυλοθύρας τῆς μητροπόλεως καὶ πλαγίως τοῦ περιβόλου τῆς φυλακῆς, τῆς λεγομένης τοῦ βασιλέως Καρόλου ΙΒ' τῆς Σουηδίας, ἥτις, ἐρειπωθεῖσα, κατηδαφίσθη πρὸ τινων ἐτῶν, ἀποκλείεται νὰ εἶναι, διότι ἦτο ἰδιοκτησία τῆς οἰκογενείας Ροκιδῶν (Παπαρόκα)· ἐπίσης

δὲν πρόκειται καὶ περὶ τῆς οἰκίας, ἣτις μετετράπη ἀργότερον εἰς κοινοτικὸν κηροποιεῖον ἐν τῷ αὐλογύρῳ καὶ ἔμπροσθεν τοῦ ναοῦ, διότι ἦτο πρότερον κτήμα ἐκ πατρικῆς κληρονομίας τῆς διδασκαλίσσης Χατζῆ Σουλτάνης καὶ εἶχε δωρηθῆ παρ' αὐτῆς εἰς τὸν ἅγιον Ἀθανάσιον, οὔτε πρόκειται περὶ τοῦ ὡς ἀκαταλλήλου πλέον ἐκκενωθέντος γυμνασιακοῦ κτιρίου· τοῦτο ἦτο ἄλλοτε «χαρμελίκ», ἦτοι γυναικωνίτης τοῦ τούρκου φρουράρχου τῆς μεγάλης ἀκροπόλεως (φρουρίου, καλέ), ὅστις εἶχεν ὡς «σελαμλίκ», δηλαδὴ ἀνδρωνίτην, τὴν συνημμένην σχεδὸν τῷ γυμνασίῳ οἰκίαν τοῦ Βασιλείου

Εἰκὼν 4. Το ἐν Διδυμοτείχῳ Γυμνάσιον. Μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς ἀπέναντι οἰκίας διακρίνεται ἡ πρόσοψις τοῦ κτιρίου «Σελαμλίκ» τοῦ «Ντιζτάρ μπέη».

Χατζηλία· ὁ φρούραρχος λεγόμενος ὑπὸ τῶν Τούρκων «ντιζτάρ μπέη» ὑπὸ δὲ τῶν ἡμετέρων καὶ κατὰ παραποίησιν «τζουντάρ μπέης», ἐκάθητο εἰς τὰ ὡς ἄνωθι δύο κτίρια, ὧν ἐντεταλμένος τὴν ἀσφάλειαν τῆς ἀκροπόλεως καὶ τὴν ἐπιστάσιαν νὰ κλείωνται καθ' ἑσπέραν αἱ πύλαι αὐτῆς· ἡ μία τῶν τριῶν (ἢ τεσσάρων) μεγάλων πυλῶν, καλουμένη παρὰ τῶν ἡμετέρων «καστρόπορτες» ἢ «καλέπορτες» ἦτο πλαγίως τοῦ ἀνδρωνίτου διακρίνονται δὲ ἤδη τὰ ἐρείπιά της. Ὁ ἐν τῷ κώδικι λοιπὸν ἀναφερόμενος «καποῦ πολοὺκ πασῆς» ἢ ὀρθότερον Καρου-Beuluk Bachí, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι εἶναι φρούραρχος τῆς ἀκροπόλεως, διότι τουρκιστὶ Καρου-Beuluk Bachí σημαίνει ταγματάρχης τῆς πύλης, δηλαδὴ φρούραρχος. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ φρουράρχου ἡ θέσις, ἡ ὁποία ὑπῆρ-

χεν ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τοῦ Διδυμοτείχου, ἦτοι ἀπὸ τοῦ 1361, ὁ δὲ υἱὸς τοῦ Ἰζέτ μπέης, μείνας πτωχός, ἐπώλησε τὰ ἐν λόγῳ κτίρια ὡς πατρικὴν ιδιοκτησίαν ὁ γυναικωνίτης ἐπωλήθη εἰς τὸν ἐκ πατρὸς πάππον τοῦ φαρμακοποιοῦ Νικολάου Γ. Βαφειάδου, τὸν Χατζῆ Νικολάκην Μπογιατζόγλου. Ὁ Ν. Βογατζόγλου ἐδῶρθε κατόπιν τὸν γυναικωνίτην εἰς τὴν ἑλληνικὴν κοινότητα Διδυμοτείχου, ἣτις ἐγκατέστησεν ἐν αὐτῷ ἀλληλοδιδασκατικὸν σχολεῖον. Τὸ 1869 ἐπὶ μητροπολίτου Διονυσίου τοῦ κατόπιν οἴκου-μενικοῦ Πατριάρχου ἐπεσκευάσθη καὶ περιελάμβανε πλέον νηπιαγωγεῖον καὶ παρθεναγωγεῖον. Τὸ 1924 - 25, ἐπειδὴ ἀπὸ ἐτῶν ἦτο κατερειπωμένον ἐπεσκευάσθη πάλιν καὶ μετετράπη εἰς γυμνάσιον. Ὁ ἀνδρωνίτης ἐπωλήθη

Εἰκὼν 5. Εἰς τὸ μέσον τὸ «Σελαμλίκ» τοῦ «Νιτζάρ-μπέη» ἤδη οἰκία Β. Χατζηλίαν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ δεξιῶ εὐρισκομένου ἡμιρεπωμένου πύργου ὑπῆρχεν ἡ «Καλέ-μπορτα».

εἰς τὸν Στόην Γκαρίλην, μετονομασθέντα εἰς Ἀριστείδην. Ἀργότερον δὲ ὑπὸ τῆς θυγατρὸς του χήρας Μελπομένης Σταύρου Γιοβάντσου (Ἰωαννίδου), ἐπωλήθη εἰς τὸν Ἐμμανουήλ Γενῆ Ζεγκίνην, παρ' ἐκείνου δὲ εἰς τὸν Β. Χατζηλίαν καὶ ἡ οἰκία αὕτη ἐπεσκευάσθη τὸ 1869.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐξάγεται, ὅτι οὐδὲν ἐκ τῶν δύο τούτων κτιρίων, ἅτινα ἦσαν τοῦ ἄλλοτε φρουράρχου Διδυμοτείχου, ἐπωλήθη εἰς τὸν ἅγιον Ἀθανάσιον ἴσως νὰ ἦτο ἡ πρὸ πολλῶν ἐτῶν κατεδαφισθεῖσα ἑτέρα οἰκία τῶν Ροκιδῶν «πλαγίως τῆς Μητροπόλεως» καὶ ἀνατολικῶς αὐτῆς, ἢ ἡ οἰκία τῆς οἰκογενείας Ν. Μπολμπατσᾶ πλαγίως καὶ ἀνατολικῶς ταύτης. Ὁ ἀναφερόμενος «καποῦ πολουκπασῆς» σημαίνει ἐνταῦθα ὄχι τὸν κυρίως φρούραρχον, ἀλλὰ ἄλλον, κατώτερον ἴσως ἀξιωματικὸν τοῦ φρουραρχείου

ἢ μᾶλλον τῆς κυβερνήσεως, ἐντεταλμένον τότε ἐκτάκτως τὴν ἀσφάλειαν τῆς μητροπόλεως καὶ τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ, ἢ ταχθέντα ὀπωσδήποτε διὰ προσωρινὴν τινα ὑπηρεσίαν καὶ κατοικοῦντα πλησίον τῆς μητροπόλεως κατὰ τὴν κρίσιμον ἐποχὴν τῆς μεγάλης ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, ἀφ' οὗ ἡ Μητρόπολις προέβη «εἰς ἀγορὰν καὶ φικιάσιν διὰ τὸ σπήτι» τοῦτο τὸ ἔτος 1828.

Καὶ ἤδη ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν συνέχειαν μας περὶ τοῦ ναοῦ κατὰ τοὺς κώδικας :

«Ἐν ἔτει σωτηρίῳ αὐτῷ (1834) κατὰ τὴν Β' Μαΐου, ἐν ἣ ἡμέρῃ ἐπιτελεῖται καὶ ἡ τοῦ ἁγίου ἔξοχος μνήμη δι' ἐπινεύσεως ὑψηλοῦ καὶ βασιλικοῦ θεσμοῦ ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων ὁ Πάνσεπτος θεῖος καὶ ἱερός ναός τῆς ἁγιωτάτης ταύτης μητροπόλεως Διδυμοτείχου, τιμώμενος ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἐν Ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου τοῦ Μεγάλου, ὅστις παλαιάτατον ἦν πρότερον ἐρείπιον· διότι ἀκριβῶς ἐρευνήσαντες ἐν τῷ χρόνῳ τῆς οἰκοδομῆς, ἀδύνατον ὑπῆρξεν οὐδ' ἕχνος εὑρεῖν ἐποχῆς τῆς ἀρχῆς καὶ πρώτης οἰκοδομῆς τοῦ θεοῦ καὶ ἱεροῦ τούτου οἰκοδομήματος. Ἀνηγέρθη ἀρχιερατεύοντος τοῦ Πανιερωτάτου καὶ Σεβασμιωτάτου ἡμῶν αὐθέντου καὶ Δεσπότη τοῦ ἁγίου Διδυμοτείχου κυρίου κυρίου Καλλινίκου τοῦ Κρητός· ἐπιστάσι μὲν καὶ προτροπῇ τῆς Πανιερωτότης του ἐνθέρωμ δὲ ζήλῳ καὶ προθύμῳ συνδρομῇ τῶν ὑποφαινόμενων ἐντιμοτάτων κληρικῶν, τιμωτάτων προκρίτων, προσεστώτων καὶ λοιπῶν εὐσεβῶν χριστιανῶν τῶν κατοίκων τῆς πολιτείας ταύτης, Πατριαρχεύοντος τοῦ Παναγιωτάτου θειοτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κυρίου κυρίου Κωνσταντίου. Ὅθεν καὶ πρὸς αἰώνιον τῶν μεταγενεστέρων ἀνάμνησιν κατεστρώθη τὸ παρὸν ἐν τῷδε τῷ Ἱερῷ Κώδικι τῆς Ἱερᾶς Ἐκκλησίας· ὁ δὲ Παντεπόπτης καὶ ἐν τρισὶ προσώποις ὑμνούμενος θεὸς καταγράψαι τὰ ὀνόματα τῶν συνδραμόντων ἐν βίβλῳ ζώῃς. Ἀμήν! Ἀμήν! Ἀμήν!

Ἐπὶ τῇ ἀνεγέρσει τοῦ νέου ναοῦ συνετάχθησαν οἱ ἐξῆς λαμβικοὶ στίχοι :

«Νεὼν ὄρων θεῖον τ' ἀγλαὸν ξένε
Μέγιστ' ἐν ἁγίοισιν Ἀθανασίου
Ἐρείπιον πρὶν ἐκ παλαιγενῶν γόνων
Προΐστασίη δ' εὐκλεοῦς Ἱεράρχου
Καλλινίκου τοῦ ἐκ γέας τῆς Κρήτης
Ποιμάντορός τε κλεινοῦ Διδυμοτείχου
Ἴσθι νεοχμωθέντα ἐξ αὐτῶν βάθρων
Οἰκητόρων δὲ συνδραμόντων τῶν ὧδε
Τῶν αἰδίως ἄφθιτον εἶη κλέος»

Ἐν συνεχείᾳ ὁ κώδιξ ἀναγράφει :

« Ἴδου καὶ ἡ ἐξηγήσις » :

« Ὡ φίλε, ὅστις βλέπεις τὸν θεῖον τοῦτον ναὸν καὶ ἐπιθυμεῖς νὰ μάθῃς περὶ αὐτοῦ, εἴξευρε, ὅτι εἶναι ναὸς ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἐν Ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου τοῦ μεγάλου, ὁ ὁποῖος πρότερον ἦτο ἐν ἐρεΐπιον οἰκοδομημένον ἀπὸ παλαιοτάτας γενεάς· ὁμοῦ μὲ τὴν προστασίαν καὶ ἐπιστασίαν τῶν ἐν ὑπολήψει σεβασμίου ἀρχιερέως Καλλινίκου, τοῦ ἀπὸ τὴν γῆν τῆς Κρήτης, ἀφοῦ συνέτρεξαν καὶ κατέβαλον οἱ ἐδῶ κάτοικοι χριστιανοί, ἀνεκτίσθη ἀπὸ αὐτὰ τὰ θεμέλια, τῶν ὁποίων ὄλων, τοῦ τε ἀρχιερέως καὶ τῶν συνδρομητῶν, ὁ ἔπαινος καὶ ἡ φήμη θεόθεν καὶ παρ' ἀνθρώπους θέλει εἶναι αἰώνιος.

Τῷ 1834 σωτηρίῳ ἔτει τῇ 2 Μαΐου. ».

Ἐν τῷ νάρθηκι καὶ ὑπερθεῖν τῆς μεσαιᾶς πύλης τοῦ κυρίου ναοῦ ἐχαράχθησαν ἐπὶ πλακῶς τὰ ἑξῆς :

« Ὁ τῆς Μητροπόλεως Ἀθηναιοῦ Πάνσεπτος οὗτος καὶ θεῖος Ναὸς τοῦ ἐν Ἁγίοις Ἀθανασίου τοῦ Μεγάλου ἀνεκαγίσθη προστασίᾳ μὲν τοῦ ὁδε ἀρχιερατεύοντος Πανερωτάτου Κυρίου Καλλινίκου τοῦ Κρητός, συνδρομῇ δὲ καὶ δαπάνῃ τῶν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ οἰκούντων χριστιανῶν, ὃν σὺ Κύριε στερέωσον· τὰ δὲ τῶν Συνδρομητῶν ὀνόματα ἐν βίβλῳ ζωῆς κατὰ γραφον. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ΑΩΛΔ' 1834. Μαΐου Β' 2. ».

Τὰ ἐγκαίρια ἐτελέσθησαν 23 Σεπτεβρίου τοῦ ἰδίου ἔτους· ἡ ἡμερομηνία καὶ τὸ ἔτος ἀνοικοδομήσεως ἀνεγράφησαν καὶ ἐπὶ μικρᾶς μαρμαρίνης πλακῶς τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ ἁγίου βήματος· εἰς ἀρκετὸν δὲ ὕψος ὑπεράνω τοῦ νάρθηκος καὶ ἐντὸς καλλιτεχνικοῦ πλαισίου ἐχαράχθησαν σημεῖα τινα, δυσδιάκριτα ὡς ἐκ τοῦ ὕψους.

Διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν ταύτην ἐξωδεύθησαν 117,271 γρόσια καὶ 36 παραδες κατὰ τοὺς λογαριασμούς, τοὺς ἐπικυρωθέντας, ὡς δεικνύει ὁ κώδιξ, ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Ἀβερκίου (1835—1841), διαδόχου τοῦ ἀνακαινιστοῦ Καλλινίκου (1821—1835).

Συνείργησαν βεβαίως διὰ τὴν ἀνάγερσιν πολλοὶ καὶ διαφοροτρόπως.

Ὁ ναὸς ἐπεσκευάσθη τὸ 1856· κατόπιν, 3 Μαΐου 1881 ἐνεκρίθη ἡ ἐπισκευὴ πάλιν αὐτοῦ· τὸ δὲ 1892 ἐπιδιωρθώθησαν οἱ καταρρέυσαντες τοῖχοί του, καθὼς καὶ τῶν ἄλλων ἐκκλησιῶν· κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Φιλαρέτου Βαφείδου (1899—1928) ἐγένετο πάλιν ἐπι-

διόρθωσις μερῶν τινῶν τῆς στέγης καὶ τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ καθὼς καὶ τῆς αὐλῆς του· ἐγένετο δὲ καὶ ἀναχρωματισμὸς τοῦ τέμπλου, τοῦ ἀρχιερατικοῦ θρόνου, τοῦ ἄμβωνος καὶ ἄλλων μερῶν, ἐπὶ δὲ τοῦ διαδεχθέντος τὸν Φιλάρετον Μητροπολίτου Κυρίου Ἰωακείμ Σιγάλα ἐκτὸς ἄλλων ἔργων περὶ τοῦ ναοῦ, τῆς αὐλῆς τοῦ κατερειπωθέντος κηροποιείου καὶ λοιπῶν, ἀνηγέρθη νέον καὶ μεγαλοπρεπὲς κωδωνοστάσιον εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἐρειπωθέντος παλαιοῦ ξυλίνου.

Ἐν τῇ ἀρχῇ εἶχομεν ἀναφέρει περὶ ἐνὸς παρακειμένου τοίχου παλαιότερου ναοῦ τὸ 1834 ὁ νῦν ναὸς δὲν ἀνεκτίσθη, ὡς φαίνεται, ἐπὶ τῶν ἰδίων ἀκριβῶς θεμελίων τοῦ παλαιότερου ἐκείνου ναοῦ, ἀλλὰ 4 περίπου

Εἰκὼν 6. Ἡ μικρὰ αὐλὴ τοῦ «ζιντάν», ἥτοι τῆς φυλακῆς τῆς λεγομένης τοῦ Καρόλου. Ὅπισθεν τοῦ ἐν τῷ μέσῳ τῆς εἰκόνης διακρινομένου κ. Ν. Βαφείδου φαίνεται τὸ στόμιον, ἢ εἴσοδος, τῆς ἐντὸς τοῦ βράχου ἐσκαμμένης ὑπογείου φυλακῆς, ἔμπροσθεν δὲ αὐτῆς ἢ εἴσοδος πιθανόν τοῦ διαμερίσματος τῶν δεσμοφυλάκων. Πρὸς τὰ ἀριστερὰ τῆς εἰκόνης διακρίνονται τὰ σημεῖα τοῦ ὀπισθεν τοῦ τοίχου παλαιοῦ ναοῦ.

μέτρα νοτιότερον καὶ ἀφῆθη τοιοῦτοτρόπως διάδρομος μεταξὺ τοῦ βορείου τοίχου τοῦ νέου ναοῦ καὶ τοῦ βορείου ἐπίσης ἀλλ᾽ ἠρειπωμένου τοίχου τοῦ παλαιοῦ ναοῦ· ὁ παλαιὸς ναὸς δὲν εἶχε διάδρομον βορειόθεν αὐτοῦ, διότι ὁ ἠρειπωμένος τοῖχος αὐτοῦ ἦτο καὶ μένει εἰσέτι προσηρημένος πρὸς ἄλλον τοῖχον, ὅστις κλείει ἐκ νότου τὴν τριγωνικὴν αὐλὴν

τῆς φυλακῆς τοῦ Καρόλου. Τὸ ὅτι ὁ νέος ναὸς ἐκτίσθη νοτιώτερον, ἐξάγεται καὶ ἐκ τοῦ ἐξῆς: Τὴν 1ην Μαΐου 1834, ἦτοι τὴν παραμονὴν τῆς συντάξεως τῶν μνημονευθέντων πρακτικῶν ἀναγράφεται εἰς τοὺς κώδικας ἡ φράσις: «ἀνεγείροντες ἐκ βάθρων τὴν ἱερὰν ἐκκλησίαν καὶ εἰς μέρη, ἐν οἷς καὶ πρὶν δι' ὄλου ἦν» ὅπως βλέπομεν, ἡ φράσις δὲν λέγει ἐπὶ τῶν ἰδίων βάθρων, ἀλλὰ «εἰς μέρη», ἔνθα «δι' ὄλου», δηλαδὴ γενικῶς, ἦτο ὁ ναὸς πρότερον. Ὁ σωζόμενος βόρειος τοίχος τοῦ παλαιοῦ ναοῦ καλύπτεται ἀπὸ ζωηροῦς χρωματισμοῦς καὶ ποικίλματα καὶ φέρει πρὸς τὰ ἄνω μέρη αὐτοῦ καὶ εἰς ἴσας ἀπ' ἀλλήλων ἀποστάσεις μερικὰς ὥραιας βυζαντινὰς εἰκόνας, ὡς φαίνεται, τῶν ἁγίων Ἀποστόλων ἐντὸς ἐλλειψοειδῶν κύκλων· παρὰ τὰς ἐπιθράσεις τοῦ ἡλίου, τῶν βροχῶν καὶ τῶν ἀτμοσφαιρικῶν ἐν γένει μεταβολῶν, οἱ χρωματισμοὶ καὶ αἱ εἰκόνας, μετὰ τὴν πάροδον ἐνὸς αἰῶνος, διαφυλάττουν ἀκόμη ἀρκετὴν ζωρότητα. Πρὸς τὸ νοτιοανατολικὸν ἄκρον τοῦ τοίχου τούτου καὶ ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας ὑπάρχει ἐσκαμμένον, ἀλλὰ κατεστραμμένον, ἐρμάριον ἢ ἴσως χωνευτήριον, ἔνθα τίθεται ἡθὲ ἀπὸ ἐτῶν ἢ κολυμβήθρα τοῦ ναοῦ. Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν δὲ ἐπιφάνειαν αὐτοῦ ὁ τοίχος εἶναι προσηρμοσμένος, ὡς εἴπομεν, πρὸς ἄλλον τοίχον· ὁ τοίχος οὗτος δὲν εἶναι εἰθύς, παρουσιάζει δὲ ἀρμονικὰς ἐσοχὰς καὶ ἐξοχὰς καὶ εἰσχωρεῖ πρὸς δυσίαν μὲν πλαγίως τοῦ ὀστεοφυλακίου πρὸς τὰ τειχώματα τῆς φυλακῆς ἢ μᾶλλον ἄλλου πλαγίως ταύτης παλαιοῦ ἡρειπωμένου οἰκοδομήματος· εἰς δὲ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον καταλήγει ὀπισθεν καὶ πέραν τοῦ χωνευτηρίου, ἔνθα εἶναι ἐπεξεργασμένος δι' ὥραιων καὶ ἴσως συμβολικῶν, ἐγγλύφων καὶ ποικιλμάτων μετὰ τεχνοτροπίας παρεμφοῦς πρὸς τὴν τοῦ παρεκκλησίου τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης ἐπὶ τοῦ φρουρίου καὶ πλαγίως τῆς ἀποθήκης ὕδατος.

Ἀνωτέρω ἀνεφέραμεν περὶ ὀστεοφυλακίου· εὐρίσκειται εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ διαδρόμου, μετὰξὺ τοῦ βορείου τοίχου τοῦ νότου καὶ τοῦ βορείου τοίχου τοῦ παλαιότερου ναοῦ ἀνατολικῶς δέ, ἔνθα εἶναι ἡ θύρα αὐτοῦ, καλύπτεται ὑπὸ σανίδων· ἀποτελεῖ εἶδος ἀποθήκης ἢ μᾶλλον ἡμιυπογείου· ἐσωτερικῶς ἔχει βάθος ἀνώμαλον ἐνὸς μέτρου καὶ πλέον καὶ περιέχει ἐσκορπισμένα καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τετριμμένα ἀνθρώπινα ὀστά· ἔξωθεν καὶ ἔμπροσθέν του ὑπάρχει ὑπόγειον κεκαλυμμένον διὰ μαρμαρίων πλακῶν· εἶναι τὸ κοιμητήριον (ἀρχιερατικὸς τάφος τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, ἔνθα κατετίθεντο οἱ ἀποθνήσκοντες μητροπολίται Διδυμοτείχου: τὰ ὀστά τοῦ προαποθανόντος καὶ ἐκεῖ κατατεθειμένου μητροπολίτου, παραλαμβανόμενα, ἐποθετοῦντο, φαίνεται, εἰς τὸ ὀστεοφυλάκιον· κανδήλα δὲ ἔκαιεν ἐπὶ τοῦ κοιμητηρίου(τάφου). Εἰς τοὺς κώδικας καὶ ἀλλαγοῦ εὑρομεν, ὅτι ἀπὸ τοῦ 1815 μέχρι τοῦ 1899 ἀπέθανον ἐν Διδυμοτείχῳ 5 μητροπολίται οἱ ἐξῆς: Πρῶτος ὁ Μελέτιος, ὁ ἐν λόγῳ μητροπολίτης Μελέτιος κατήγετο ἐκ Μακρονίτης τῆς Ζαγοράς, ὧν δὲ πρότερον μητροπολίτης

Βελεγράδων, διεδέχθη τὸν Διδυμοτείχου Παῖσιον καὶ ἀπέθανε τὸ 1815· κατὰ τὸν πατριαρχικὸν κώδικα ΙΑ' 63 χαρακτηρίζεται ὡς ἄνθρωπος δόλιος· ἐν γράμματι τοῦ (Πατριαρχου) Γρηγορίου ἀπὸ 25 Νοεμβρίου 1806 γίνεται μνεῖα τοῦ Μελετίου, προτρέπονται δὲ οἱ Σουφλιῶται καὶ Κορωνοὶ φωλεῶται νὰ πληρώσωσι τὰ χρέη τοῦ Παΐσιου γροῦσια 9250, ἐπιτιμῶντα δὲ οἱ Διδυμοτειχίται ὡς ἀπαιτοῦντες 2000 γροῦσια, ἐν μανδύον καὶ δυσκοπότηρα καὶ διατάσσονται νὰ προσέξωσι καλῶς καὶ μὴ ἐπιμιχθῶσιν εἰς παραποδισμόν καὶ μὴ πταίσωσιν εἰς κανόνα καὶ πάθωσί τι ἀπεικταῖον καὶ λυπηρὸν (Πατρ. Κώδ. ΙΘ' 275 καὶ κατάλογος Φιλαρέτου). Ἐπὶ τοῦ Μελετίου τούτου τὸ 1805 ἐμαρτύρησεν ἐν Διδυμοτείχῳ ὁ ἀσκητὴς Παρθένιος. Καθ' ἃ ἀναφέρει ἡ παράδοσις, ὁ Παρθένιος ἐθανατώθη ὑπὸ τῶν τούρκων, διότι ἐκήρυξεν ἐπ' ἐκκλησίας κατὰ τῆς μεταθέσεως τῆς ἑβδομαδιαίας ἀγορᾶς τῆς πόλεως Διδυμοτείχου εἰς ἡμέραν Κυριακὴν, ὅπως ἐξήρει ἡ Κυβέρνησις. (Φάρος Ἀλεξανδρ. 1913, 536. Κατάλ. Φιλαρέτου καὶ πληροφορία γερόντων Διδυμοτείχου) Δεύτερος ὁ Βησσαρίων, ὅστις ἐποίησε τὴν ἐπαρχίαν κατὰ μὲν τὸν Γ. Λαμπουσιάδην ἀπὸ τοῦ 1841 μέχρι τοῦ 1845 (Γ. Λαμπουσιάδου ἀνεκδότος κατάλογος περὶ «τῶν ἐν Διδυμοτείχῳ ἀρχιερατευσάντων» ἔνθα παραπέμπει εἰς Καλλ. Δελικ. ἐπίσημα ἔγγραφα τόμ. Α' σελ. 88 καὶ Ἐκκλ. Ἀληθ. Β' σελ. 361), κατὰ δὲ τὸν Φιλάρετον διαδεχθεὶς τὸν Ἀβέρκιον τὸ 1841 καὶ ἀποθανὼν τὸ 1847 (Κατάλ. Φιλαρέτου περὶ τῶν ἐπισκόπων καὶ Μητροπολιτῶν Διδυμοτείχου, ἔνθα παραπέμπει εἰς Πατρ. Κώδ. ΚΒ' 21). Εἰς τοὺς κώδικας Διδυμοτείχου ἀναγράφονται μετὰ διαφορῶν λεπτομερειῶν ἀνακαινίσεις καὶ ἀνοικοδομήσεις τῶν ἐν Διδυμοτείχῳ ἱερῶν ναῶν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου καὶ Χριστοῦ τοῦ Σωτήρος ἐπὶ Βησσαρίωνος (Κώδ. ἀριθ. Γ' τῆς Παναγίας σελ. 12 καὶ κώδ. ἀριθ. Ε' τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ 1848 μέχρι 1876). Καὶ ἡ μὲν ἔναρξις τῆς ἀνεγέρσεως τῆς Παναγίας ἐγένετο τὴν 1ην Μαΐου 1843, ὡς ἀναφέρει ἐκτὸς τοῦ κώδικος καὶ μία σχετικὴ ἐπιγραφή ἐπὶ μαρμάρου εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς μεσαίας πύλης, δι' ἧς εἰσέρχεται τις ἀπὸ τοῦ νάρθηκος εἰς τὸν κυρίως ναόν, ἡ δὲ ἀνέγερσις τοῦ Χριστοῦ ἐγένετο τὸ 1846. Τὰ σημειώματα ὁμως τῶν κωδίκων ἐγράφησαν διὰ μὲν τὴν Παναγίαν τὸν Ἰούλιον τοῦ 1847 διὰ δὲ τὸν Χριστὸν τὴν 1ην Φεβρουαρίου 1848· ἐπειδὴ δὲ καὶ τὰ δύο περιέχουν περὶ τοῦ μητροπολίτου Βησσαρίωνος τὴν φράσιν: «... τοῦ ἀειμνήστου... Κυροῦ Βησσαρίωνος», ἐξάγεται, ὅτι οὗτος ἀπέθανε μετὰ τὸν Μαῖου 1846 καὶ τοῦ Ἰουλίου 1847 ἢ μᾶλλον μετὰ τὸν Μαῖου 1846 καὶ τῆς 2ας Ἰανουαρίου 1847, ὁπότε ἐξελέγη ὁ διάδοχός του Μελέτιος ὁ Βυζάντιος. Τρίτος ὁ Μελέτιος ὁ Βυζάντιος, διάδοχος τοῦ Βησσαρίωνος, ἦτο πρότερον μέγας ἀρχιδιάκονος τῶν Πατριαρχείων, ἐγένετο Διδυμοτείχου 2 Ἰανουαρίου 1847 καὶ ἀπέθανε 18 Ἀυγούστου 1849. Εἰς τοὺς κώδικας ὑπάρχει σημείωσις τοῦ θανάτου αὐτοῦ με ὑπογραφὴν: «ὁ τοῦ μακαρίτου

ἀρχιδιάκονος Μελέτιος ὁ ἐκ Καλύμνου», ἐπακολουθεῖ δὲ ἑτέρα σημείωσις λέγουσα: «τὸν αἰόδιμον διεδέχθη ὁ ἐκ Σίφνου πρῶην Σοφίας Μελέτιος».

Εἰκὼν 7. Ὁ μητροπολίτης Κωνσταντῖνος Βαφείδης

Τέταρτος ὁ Μελέτιος ὁ Σίφνιος ὁ ἀπὸ Σόφιας, μετατεθεὶς εἰς Λιδυμοτείχον, 22 Αὐγούστου 1849 καὶ ἀποθανὼν 2 Νοεμβρίου 1860. Τὸν διεδέχθη αὐθημερὸν ὁ ἐπίτροπός του ἐπίσκοπος Συννάδων Μελέτιος ὁ Καβάσιλας, ἐκ Καλύμνου, δηλαδή ὁ προαναφερθεὶς ἀρχιδιάκονος τοῦ Μελετίου Βυζαντίου. Πέμπτος καὶ τελευταῖος μέχρι τοῦδε ἀποθανὼν ἐν Λιδυμοτείχῳ εἶναι ὁ ἐκ πατρὸς θεῖος ἡμῶν Κωνσταντῖνος Βαφείδης. Διεδέχθη τὸ 1896 τὸν Φιλόθεον Κωνσταντινίδην καὶ ἦτο κατὰ τὸν χαρακτῆρα ἀγαθὸς καὶ γενναῖοκαρδος. Γεννηθεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἀποφοιτήσας τῆς Θεολογικῆς σχολῆς Χάλκης ἔτυχεν ἀνωτέρων σπουδῶν ἐν τῇ θεολογικῇ ἀκαδημίᾳ τοῦ Κιέβου, ὑπηρετήσας ἐν Θεολογικῆς σχολῆς ἐπὶ ἀρκετὰ ἔτη

Κωνσταντινουπόλει ὡς καθηγητῆς καὶ ὡς ἱεροκῆρυξ, προήχθη εἰς μητροπολίτην καὶ ἐποιεῖτο κατὰ σειράν τὰς ἐπαρχίας, Μαρωνείας, Σερρών, Νικοπόλεως καὶ Πρεβέζης καὶ Λιδυμοτείχου. Ἐξέδωκεν ἱεράς κατηχήσεις, μικράν, μεσαίαν καὶ ἀνωτέραν, διὰ τὰ δημοτικά σχολεῖα, τὰ σχολαρχεῖα καὶ τὰ γυμνάσια, ἀφῆκε δὲ ἀνέκδοτον μεγάλην χριστιανικὴν ἠθικὴν καὶ ἄλλα. Κυβερνήσας τὴν ἐπαρχίαν Λιδυμοτείχου ἐπὶ 2 1/2 ἔτη ἀπέθανεν 52 ἐτῶν κατὰ δὲ τοὺς κώδικας «τῇ ἑβδόμῃ ὥρᾳ τῆς νυκτὸς τοῦρμιστὶ τῆς Δευτέρας 26 Ἀπριλίου 1899, ἐτάφη ἐν τῷ παρὰ τὸ κοι-

Εἰκὼν 8. Ὁ ἔμπροσθεν τοῦ κηροποιείου τάφος τοῦ μητροπολίτου Κωνστ. Βαφείδου.

μητήριον τοῦ Μητροπολιτικοῦ ναοῦ τάφῳ ἀρχιερατικῷ ἐν μεγίστῃ ἐκκλησιαστικῇ παρατάξει, κηδευθεὶς ὑπὸ τῶν Μητροπολιτῶν Ἀδρι/λεως Κυρίλλου καὶ Λιτίτσης Νικηφόρου τῇ 27 Ἀπριλίου 1899 περὶ τὴν 9ην π. μ.». Ἀργότερον ὑπὸ τοῦ διαδεχθέντος αὐτὸν ἀδελφοῦ του Φιλαρέτου, γενομένης ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων αὐτοῦ, ἐστήθη ἐν τῷ ἔμπροσθεν τοῦ νάρθηκος μικρῷ κήπῳ, ἔνθα ὑπάρχουν διάφοροι τάφοι, καλλιμάραρον καὶ σεμνὸν μνημεῖον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐχαράχθη τὸ ἀκόλουθον ἐπιτύμβιον :

«Μούσης Πιερίδεσσι κεχαρμένον ἀρχιερεῖα
ἦδε Βαθείδην γῆ Κωνσταντῖνον ἔχει,
ὃς τ' ἐπεὶ ἠελίου φάος ἀγλαὸν πρῶτον ἐσεῖδε
Βοσπόρου ἄμφ' ἀκτάς, νάμασι θεολογίης
ἦρδευσε φρένας ἡγαθέας, μετέπειτα δὲ ποιμὴν
τέσσαρσι κλειτοῖς ἐνδήμοις ἔσκε.
Τόν δε θανόντ' ὤμωξεν ἅπαν ἀδινὸν πῶν ἐσθλὸν
ἦδ' ἔταροι πηοὶ τ' ἔξοχα δ' ἀρχιερεὺς
εἶο κασίγνυτος Φιλάρητος, ὃς ἀχρῆμενος κῆρ
προφρονέως τύμβον χέειτ' ἀοιπροπέα.
ἐγεννήθη 1847
ἀπέθανε 1899».

Ἐκ τῶν 5 τούτων μητροπολιτῶν ὁ πρῶτος ἀπέθανε πρὸ τῆς τὸ 1834 γενομένης ἐπὶ Καλλινίκου ἀνεγέρσεως τοῦ ναοῦ καὶ ἐτάφη βεβαίως «ἐν τῷ... τάφῳ ἀρχιερατικῷ», εὐρισκομένῳ τότε ἐντὸς τοῦ ναοῦ, ἐκτὸς ἐὰν δεχθῶμεν, ὅτι ἡ ἀνεγερσις ἐκείνη ἐγένετο ἐπὶ τῶν ἰδίων ἀκριβῶς θεμελιῶν τοῦ πρὸ τοῦ 1834 παλαιότερου ναοῦ, ὃ δὲ ἐπανειλημμένως μνημονευθεὶς παλαιὸς ἠρειπωμένος τοῖχος ἀνῆκεν εἰς ἄλλον προηγούμενον, ἀκόμη παλαιότερον, ναόν· οἱ 4 ὑπόλοιποι μητροπολίται ἐτάφησαν ἐν τῷ ἰδίῳ πάλιν «τάφῳ ἀρχιερατικῷ», ἀλλ' ἔξω πλέον τοῦ σημερινοῦ ναοῦ.

Τὴν ἀποθήκην ἢ τὸ ἡμιπόγειον, τὸ περιέχον τὰ ὀστᾶ, ὀνομάζομεν ὀστεοφυλάκιον, οἱ δὲ κώδικες, ὡς εἶδομεν, κοιμητήριον, ἀφ' οὗ λέγουν περὶ τοῦ Κωνσταντίνου «ἐτάφη ἐν τῷ παρὰ τὸ κοιμητήριον... τάφῳ»· οἱ κώδικες κατὰ τὸ τοῦτο ἴσως ἔχουν δίκαιον, ὅτι κατὰ τὴν ταφὴν ἀποθνήσκοντος ἐν Διδυμοτείχῳ μητροπολίτου, τὰ ὀστᾶ τοῦ πρότερον ἐν Διδυμοτείχῳ ἐπίσης ἀποθανόντος μητροπολίτου παραλαμβάνόμενα κατετίθεντο εἰς τὴν παραπλεύρως εὐρισκομένην ἀποθήκην ἢ ἡμιπόγειον, ἐντὸς βεβαίως ἰδιαιτέρου κιβωτίου καὶ ἐπομένως τὸ μέρος ἐκεῖνο, τὸ καθ' ἡμᾶς ὀστεοφυλάκιον, ἐχρησίμευε, τρόπον τινά, ὡς κοιμητήριον τῶν προαποθάνοντων μητροπολιτῶν.

Τὸ τῶν κωδίκων «κοιμητήριον» δὲν εἶναι πλέον δυνατόν νὰ ὀνομα-

σθῆ ὄχι μόνον κοιμητήριον, ἀλλὰ καὶ ὀστεοφυλάκιον, ἀφ' οὗ ἡ ἀποθήκη ἦ τὸ ἡμιυπόγειον ἐκεῖνο περιέχει πλέον ἐσκορπισμένα τὰ ὀστᾶ καὶ ἀνάμικτα μὲ χόματα καὶ πέτρας καὶ παλαιὰς σανίδας καὶ πολλὰ ἀχρηστα καὶ ἀπορρίμματα, ὁ δὲ λεγόμενος «ἀρχιερατικὸς τάφος» ἀπὸ τῆς μετακομιδῆς τῶν λειψάνων τοῦ Κωνσταντίνου ἀλλαχοῦ, εἶναι πλέον τάφος κενός.

Εἰς τὸ μέσον σχεδὸν τοῦ νῦν ναοῦ καὶ πλησιέστερον τοῦ νότιου ὑπάρχει ἐπὶ τοῦ μαρμαρίνου δαπέδου κυκλικὸν μάρμαρον διαμέτρου ἐνὸς πήχεως. Εἶναι σκέπασμα δυνάμενον νὰ ἀφαιρεθῆ διὰ μικροῦ σιδηροῦ κροίκου προσηρμοσμένου ἐπ' αὐτοῦ. Εἶναι ἴσως τὸ κάλυμμα, ἢ θύρα, τρόπον τινά, ὑπογείου τινὸς τοῦ ναοῦ, ὄχι ὅμως τάφου ἢ κοιμητηρίου.

Ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος εἶχε δύο, φαίνεται, ἁγίας τραπέζας. Ἐκτὸς τῆς ἐν τῷ μέσῳ συνήθους κυρίας ἁγίας τραπέζης, τῆς ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου καθγιασθείσης καὶ τιμωμένης, ὑπῆρχε καὶ δευτέρα ἁγία τραπέζα πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ σκευοφυλακίου, ἐσκαμμένη ἐν τῷ ἀνατολικῷ τοίχῳ τοῦ ἱεροῦ βήματος ἐν εἴδει προθέσεως. Τοῦτο ἐξάγεται καὶ ἐκ μικροῦ ἀρχιερατικοῦ θρόνου ἢ μᾶλλον εἴδους παραθρόνου, ἐφηρμοσμένου ἐν κοιλώματι τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ ἱεροῦ, καὶ ἐκ μικρᾶς τραπέζης κατεσκευασμένης ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ ἱεροῦ μεταξὺ τῶν δύο ἁγίων τραπέζων, ἵνα χρησιμεύῃ ἴσως ὡς πρόθεσις τῆς δευτέρας.

Ὅτε κατὰ τὸν εὐρωπαϊκὸν πόλεμον τὸ Διδυμότειχον κατεῖχτο ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, οἱ ἱερεῖς τῆς ἐπαρχίας ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1917 ἐφυλακίσθησαν καὶ αἱ ἐκκλησίαι ἐπομένως ἐκλείσθησαν. Ἐλειτούργουν προσωρινῶς εἰς Διδυμότειχον καὶ εἰς τινὰ χωρία βούλγαροι ἱερεῖς. Τὴν 25ην ὅμως Μαρτίου 1918 ἤλθεν εἰς Διδυμότειχον ὁ ἀποστάτης τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας πρῶην μητροπολίτης Σκοπείων Θεοδόσιος καὶ ἤνοιξε τὰς ἐκκλησίας, ἀποφυλάκισας τοὺς ἱερεῖς καὶ λαβὼν τὰς ὑπογραφὰς αὐτῶν, ὅτι θὰ τελοῦν τὰς ἱεροπραξίας Βουλγαριστι καὶ θὰ μνημονεύουν τὸ ὄνομα του ὡς μητροπολίτου των, ἐγκατέστησεν αὐτοὺς εἰς τὰς θέσεις των. Ἀργότερον κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς διασυμμαχικῆς κατοχῆς τῆς Θράκης, καθὼς ἀναγράφει σχετικὸν πρακτικὸν τῆς προσωρινῆς ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητος Διδυμοτείχου «τὴν 9]22 Ὀκτωβρίου 1919 ὁ ἐναυθθα (Διδυμοτείχῳ) Γάλλος διοικητὴς ἀπεφάνθη νὰ ἐπιστραφῶσιν ἤδη... αἱ 2 ἐκκλησίαι (Διδυμοτείχου) ἁγίου Ἀθανασίου καὶ Χριστοῦ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν κοινότητα, ἢ δὲ Παναγία (ἣτις εἶχε δοθῆ εἰς τοὺς Βουλγάρους τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1915 ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Φιλαρέτου πρὸ τῆς εἰς Βουλγαρίαν ἐξορίας αὐτοῦ) νὰ μείνῃ εἰς τοὺς Βουλγάρους μέχρι τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Φιλαρέτου.»

Ἐν τέλει ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν περὶ τοῦ μητροπολιτικοῦ τούτου ναοῦ, ὅστις εἶναι καὶ ὁ πτωχότερος ἤδη ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν τῶν δύο ἄλλων ναῶν, τὰ ἐξῆς: ὅτι ἔχει, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι, τέμπλον, ἀρχιερατικὸν θρόνον,

ἄμβωνα κλπ. ὠραιότατα καὶ ἴαν τεχνικῶς ἐπεξεργασμένα, εἶναι ἔξοχα ἔργα βυζαντινῆς ξυλογλυπτικῆς· φαίνεται ὅτι κατασκευάσθησαν ταῦτα πάντα κατὰ τὴν ἀνάγεσιν τοῦ 1834 καὶ τὸ ἐπόμενον ἔτος καθὼς καὶ τὰ ὠραία θυρόφυλλα τῆς μεσαίας πύλης τοῦ ἁγίου βήματος, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶναι κεχαραγμένα μὲ συμπλεγμένα γράμματα τὰ ἑξῆς:

Σταμάτης

Νικολάου

Μάρτιος (!)

1835

2) Ὁ ναὸς τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ καὶ τὸ «Καλὲ Πανηγύρι».

Ἐπὶ τοῦ «Καλέ», δηλ. τῆς μεγάλης ἀκροπόλεως τοῦ Διδυμοτείχου καὶ ὀλίγον ὑψηλότερον τῆς πύλης «καστρόπορτες» ἢ «καλέπορτες» κεί-

Ὁ Ναὸς τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ ἐν Διδυμοτείχῳ.

ται ὁ ἱερὸς ναὸς τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ. Ἴσως ἦτο ἄλλοτε μικρὸν παρεκκλήσιον καὶ ἐχρησίμευεν ὡς προσκύνημα, καὶ διὰ τοὺς εἰσερχομένους καὶ ἔξερχομένους καθ' ἡμέραν ἐκ τῆς πόλης καστρόπορτες. Τὴν ἀνωτέρω ὑπόθεσιν ἐθέσαμεν, ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὸ ἀρχαῖον βυζαντινόν, τοῦ ἔκτου αἰῶνος παρεκκλήσιον τῆς ἁγίας Αἰκατερίνης (ὄχι τῆς ἁγίας Κυριακῆς, ὅπως

νομίζουσαν μερικοί, ὡς ὁ Γ. Λαμπουσιάδης κ. ἄ.) ἐπὶ τοῦ φρουρίου καὶ πλαγίως τῆς δεξαμενῆς τῆς ὑδρεύσεως τῆς πόλεως, τὸ ὁποῖον, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐχρησίμευεν ὡς προσκύνημα τῆς πύλης «σαραιόπορτες», ἦτοι τῆς πύλης τῆς κειμένης κάτωθεν τῶν ἀρχαίων βυζαντινῶν ἀνακτόρων (σαράϊ). Τὸ αὐτὸ ὑποθέτομεν καὶ διὰ τὸ παρεκκλήσιον τῆς ἁγίας Μαρίας ὡς πρὸς τὴν πύλην τοῦ πύργου «Μπέζ-ζουσάκ», δηλαδή τοῦ «Πενταζώνου»· τὸ ἴδιον τέλος δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν καὶ διὰ τὸ προσκύνημα τοῦ ἁγίου Δημητρίου ὡς πρὸς τὴν πύλην «νερόπορτες».

Ἡ ναὸς τοῦ Χριστοῦ ἦτο μικρὸν παρεκκλήσιον μέχρι τοῦ 1846, ὅποτε ἀνηγέρθη, ὅπως εἶναι σήμερον. Εἰς τὸν ἐν τῇ μητροπόλει κατατεθειμένον ὑπ' ἀριθμὸν Ε' κώδικα τοῦ ναοῦ τούτου, ἀρχόμενον ἀπὸ τοῦ 1846 καὶ λήγοντα τὸ 1876, εἶναι γεγραμμένα περὶ τῆς ἀνεγέρσεώς του τὰ ἑξῆς:

«Ὁ ἐν τῷ Καλῆ Ἱερὸς τοῦ θεανθρώπου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ Ναός, ὑπάρχον τὸ πρὶν μικρὸν εὐτελὲς καὶ ὑπόσαθρον Παρεκκλήσιον, ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων, ὡς ἦδη φαίνεται, τὸ αὐτὸ σῶτηριον ἔτος, ἐπινεύσαντος τοῦ εὐκλεῶς ἀνάσσοντος τρισεβάστου καὶ φιλολάου Ἀβδοῦλ Μετζιτ ἡμῶν δι' ὑψηλοῦ Β(ασιλικοῦ) αὐτοῦ διορισμοῦ, ἐνθέρμῳ ζήλῳ καὶ προθύμῳ συνδρομῇ τῶν ἐντιμοτάτων κληρικῶν, τιμιωτάτων Προκρίτων καὶ Προεστώτων καὶ λοιπῶν εὐσεβῶν χριστιανῶν καὶ κατοικῶν τῆς πολιτείας ταύτης, ἐπὶ τῆς ἀρχιερατείας τοῦ ἀειμνήστου Κυροῦ Βησσαρίωνος, ὧν καὶ τὰ ὀνόματα εἰς διηνεκὴ μνήμην ἐνεκρίθη καταστρωθῆναι ὡς ἐφεξῆς . . . (τὰ ὀνόματα δὲν ἀναγράφονται εἰς τὸν κώδικα) αὐμὴ' Φεβρ. 1.»

Εἰς τὰ ἀνωτέρω βλέπομεν, ὅτι ἡ ἀνεγερσις ἤρχισε μὲν τὸ 1846 ἐπὶ μητροπολίτου Βησσαρίωνος, ἐτελείωσεν ὅμως τὴν 1ην Φεβρουαρίου 1848, μετὰ τὸν θάνατόν του, διότι ἀναγράφεται περὶ αὐτοῦ ἡ φράσις «τοῦ ἀειμνήστου Κυροῦ Βησσαρίωνος».

Ἀφ' οὗ ἀνηγέρθη ὁ ναὸς τοῦ Χριστοῦ, ἐγένετο καὶ ἐνοριακὸς ναὸς ἀποκτήσας ἰδιαιτέραν ἐνορίαν ἣτις περιέλαβεν 120 οἰκογενείας παραχωρηθείσας παρὰ τῶν ναῶν τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου καὶ τῆς Παναγίας, καθ' ἃ ἀναγράφει πρακτικὸν τῆς δημογεροντίας Διδυμοτείχου ὑπὸ ἡμερομηνίαν 1ης Ἀπριλίου 1848: «καὶ ἔγιναν πολλὰ χρέη (διὰ τὴν ἀνεγερσιν), συνήλθον οἱ πρόκριτοι τῶν ἐνοριῶν Ἀγ. Ἀθανασίου καὶ Παναγίας καὶ ἀπεφασίσθη, ὅπως ἡ νεόδμητος Ἱερὰ ἐκκλησία εἰς μικρὰν αὐτῆς βοήθειαν προικισθῆ ἐκ μὲν τῆς ἐνορίας τῆς ἱερᾶς ἐκκλησίας τῆς Μητροπόλεως στεφάνοις ἐξήκοντα, ἀρ. 60, καὶ ἔχη κοινὴν ὡς ἦδη μετ' αὐτῆς ἐνορίαν, ἐκ δὲ τῆς ἱερᾶς ἐκκλησίας τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας στεφάνοις ἑκατόν, ἀριθ. 100, ἅτινά εἰσι τὰ ἀκόλουθα (δὲν ἀναγράφονται)». Ἡ ἐν τῷ πρακτικῷ τούτῳ φράσις «καὶ ἔχη κοινὴν ὡς ἦδη μετ' αὐτῆς ἐνορίαν» δὲν σημαίνει, ὅτι μία καὶ ἡ αὐτὴ ἐνορία ὑπῆρχε καὶ θὰ ὑπῆρχε καὶ διὰ τὰς δύο ἐκκλησίας ὁμοῦ, τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου

καί τοῦ Χριστοῦ, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν θὰ ὑπῆρχε βεβαίως ἀνάγκη νὰ προσφέρουν ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος καὶ ἡ Παναγία 160 στέφανα εἰς τὸν Χριστόν, ἀλλὰ σημαίνει τὴν καθ' ἑκάστην ἑβδομάδα ἐναλλαγὴν τῶν ἐφημερίων ἱερέων τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου καὶ τοῦ Χριστοῦ, οὕτως ὥστε εἶχε μὲν ἕκαστος τῶν ναῶν τούτων τοὺς ἱερεῖς του, οἱ ἱερεῖς ὅμως ἔλειτούργουν καὶ ἐφημέρευον ἐκ περιτροπῆς εἰς ἀμφοτέρους τοὺς ναοὺς. Τοῦτο δέ, τὸ ὁποῖον συνέβαινε καὶ πρότερον, ἦτο ἀπὸ τῆς ἀνεγέρσεως, τοῦ 1846 μέχρι τοῦ 1848, ἀπεφασίσθη πλέον ὀριστικῶς ἢ μᾶλλον ἐνεκρίθη τὸ 1848, ἐξακολουθεῖ δὲ καὶ μέχρι τοῦδε νὰ ἐφαρμόζεται ἡ ἰδία ἐναλλαγὴ τῶν ἐφημερίων καθ' ἑβδομάδα. Παλαιότερον οἱ δύο ναοὶ εἶχον τέσσαρας ἱερεῖς, δηλ. ἀνά δύο, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη εἶχον περιορισθῆ εἰς τρεῖς, ἤδη δὲ ἀπὸ τοῦ 1937 εἰς δύο μόνον, ἐλλείψει ἱερέων, ἀλλὰ καὶ διὰ λόγους οικονομικῆς καχεξίας.

Ἐπὶ βουλγαροκρατίας ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1917, οἱ ἱερεῖς τῆς ἐπιτοχίας εἶχον φυλακισθῆ, ἔλειτούργει δὲ ἐν τῷ Χριστῷ ὁ βούλγαρος ἱερεὺς πατὴρ Φίλιππος, μέχρι 25 Μαρτίου 1918.

Ὁ ναὸς τοῦ Χριστοῦ εἶναι τὸ κυριώτερον προσκύνημα τῶν Χριστιανῶν Διδυμοτείχου καὶ περιφερείας, καὶ θεωρεῖται θαυματουργός. Πάντοτε σχεδὸν προσέρχονται περὶ ἢ δι' αἰμαξῶν χωρικοί, πάσχοντες ἀπὸ διαφόρους ἀσθενείας, καὶ ἰδίως σεληνιαζόμενοι καὶ παράφρονες, καὶ παραμένον ἐπὶ ἡμέρας καὶ ἑβδομάδας εἰς τὸν ναὸν ἢ τὰ ἰδιαίτερα κελλῖα καὶ δωμάτια αὐτοῦ· προσφέρουν δέ, ἐκτὸς κηρίων καὶ λαμπάδων καὶ ἐλαίου, καὶ διάφορα ἄλλα ἀφιερώματα καὶ δῶρα, ὡς ὑφάσματα, ἐνδύματα ζῶα καὶ λοιπὰ εἶδη, ἀναλόγως ἕκαστος τῆς καταστάσεως καὶ διαθέσεως αὐτοῦ, καὶ διὰ νὰ ἐκπληρώσουν τὴν «εὐχὴν» δηλαδὴ τὸ «τάξιμον» (τάμα), τὸ ὁποῖον κάμνουν ἐξ εὐλαβείας καὶ εὐγνωμοσύνης, ὅσοι ἐκ τῶν παραφρόνων ἢ δαιμονιζομένων εἶναι ἐπιζήμιοι καὶ ἐπικίνδυνοι διὰ τοὺς ἄλλους καὶ δι' ἑαυτούς περιορίζονται ἢ καὶ ἀλυσσοδέονται. Τόση δὲ εἶναι ἡ φήμη τοῦ ναοῦ τούτου καὶ τῆς θαυματουργοῦ εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ, ὥστε προσέρχονται ἐνίοτε καὶ ἀλλόθρησκοι, τοῦρκοι καὶ Ἰσραηλίται ἀκόμη. Πρὸς πιστοποίησιν τούτου φέρομεν μερικὰ παραδείγματα: γυνὴ Ἰσραηλίτις πάσχουσα προσῆλθε τὸ 1930 ἢ 1931 καὶ παρέμεινεν εἰς τὸν Χριστόν· διὰ τὴν πίστιν δὲ αὐτῆς ἠξιώθη τῆς χάριτος τοῦ Χριστοῦ. Τὸ 1935 Ἰσραηλίτις κόρη διὰ δευτέραν φορὰν προσεκομίσθη ὑπὸ τῶν οἰκείων αὐτῆς καὶ παρέμεινεν ἐπ' ἀρκετὸν καιρὸν καὶ τὸ 1936 τέλος νέος τις Ἰσραηλίτης, νευρασθενικὸς εἰς τὸ ἐπακρον καὶ ἡμιπαράφρων, ἄλλοτε μαθητὴς τοῦ γυμνασίου, παρέμεινεν ὡσαύτως εἰς τὸν ναὸν τοῦ Χριστοῦ.

Ἐνεκα τῆς θεραπευτικῆς δυνάμεως τῆς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ προσέρχονται, ὅπως εἶπομεν πολλοὶ προσκυνηταί, τῶν περιφερειῶν Διδυμοτείχου, Ὁρεστιάδος καὶ ἰδίως Σουφλίου καὶ προσφέρουν χρήματα καὶ δῶρα·

διὰ τοῦτο ὁ ναὸς οὗτος σχετικῶς πρὸς τοὺς ἄλλους εἶναι δπωσδήποτε εὐ-
πορος. Ἐκτισε δὲ πρὸ τινων ἐτῶν καὶ ἄλλα, ἐκτὸς τῶν παλαιῶν, δωμάτια
διὰ τὴν παραμονὴν τῶν προσκυνητῶν. Τὰ δῶρα καὶ τὰ ἀφιερῶματα, τὰ
ὅποια εἶναι περισσότερα κατὰ τὸ διάστημα τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς

Ἡ μεταφορά τῆς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν μητροπολιτικὸν ναὸν
κατὰ τὴν πανήγυριν τῆς Πεντηκοστῆς.

καὶ τῆς πεντηκοστῆς, πωλοῦνται συνήθως καὶ ἄλλοτε καὶ τότε, διὰ πλειο-
δοσίας πρὸς ὄφελος τοῦ ναοῦ.

Ὁ ναὸς πανηγυρίζει κατὰ τὴν εορτὴν τῆς Μεταμορφώσεως, τὴν τρί-
την ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων καὶ τοῦ Πάσχα, ἰδίως ὁμοίως τὴν Πεντη-
κοστήν, ὅποτε γίνεται καὶ μεγάλη πανήγυρις ἐν Διδυμοτείχῳ, ἡ λεγομένη
«Καλὴ Πανηγύρι» δηλαδὴ πανήγυρις τοῦ Καλέ, τοῦ Κάστρου, ὅπως ὄνο-

μάζουν συνήθως οἱ χωρικοὶ τὸ Διδυμοτεῖχον· κατὰ τὴν πανηγύριν ταύτην προσέρχεται ἄπειρον πλῆθος, ἄλλοι ἀπὸ ἡμερῶν, πολλοὶ τὴν παραμονὴν καὶ οἱ πλείστοι αὐθημερόν, ἐκ τῶν περιφερειῶν Διδυμοτεῖχου, Σουφλίου καὶ Ὁρεσιάδος καὶ ἀλλαχόθεν· μετὰ τὴν ἀρχιερατικὴν λειτουργίαν καὶ τὰς εὐχὰς τῆς γονυκλισίας, ἐν τῷ μητροπολιτικῷ ναῷ, ὁ μητροπολίτης, ἐνδεδυμένος τὴν ἀρχιερατικὴν αὐτοῦ στολὴν καὶ συμπαραστατούμενος ὑπὸ ἱερέων καὶ ψαλτῶν, λαμπάδων καὶ λαβάρων, μεταβαίνει εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ· ἐκεῖθεν δὲ ἐν μέσῳ πλήθους πολλοῦ, καὶ ἰδίως χωρικῶν, φερόντων τὰς ἑορτασίμους αὐτῶν καὶ πολυποικίλους ἐνδυμασίας, παραλαμβάνει τὴν μεγάλην καὶ ἐπηγυρωμένην θαυματουργὸν εἰκόνα, μεταφερομένην ὑπὸ τῶν ἐπιτρόπων τῆς ἐκκλησίας ἐν εἰδεί ἐπιταφίου, εἰς τὸν ἅγιον Ἀθανάσιον. Τὸ πλῆθος τῶν πανηγυριστῶν σταυροκοπεῖται κατὰ τὴν διέλευσιν τῆς ἱερᾶς πομπῆς καὶ ῥίπτει χεῖματα ἐπὶ τῆς εἰκόνας, πολλοὶ δὲ προσπαθοῦν νὰ διέλθουν τρεῖς φορὰς ἀνωθεν αὐτῆς. Τόση εἶναι ἡ συρροὴ τῶν παρακολουθούντων καὶ τῶν πανταχόθεν συνωστισσομένων καὶ θεωμένων προσκυνητῶν καθὼς καὶ τῶν εὐλαβῶν ἢ περιέργων ἀλλοδόξων καὶ ἀλλοθρήσκων, ὥστε, παρὰ τὴν πάλιν μικρὰν ἀπόστασιν μεταξὺ τῶν δύο ναῶν, ἡμίσεια ὥρα δὲν ἀρκεῖ δια νὰ φθάσῃ ἡ πομπὴ εἰς τὸν ἅγιον Ἀθανάσιον. Ἐκεῖ μένει ἡ εἰκὼν μέχρι τῶν πρώτων ἀπογευματινῶν ὥρῶν, ὅποτε ἀναμετακομίζεται εἰς τὸν Χριστόν, μετὰ ὀλιγίστων πλέον προσκυνητῶν, καὶ ἀρχίζει ἡ ἐκπόησις τῶν δώρων καὶ ἀφιερωμάτων.

Ἀπὸ τῆς πρωΐας ἤδη κατέρχονται ὁ λαὸς Διδυμοτεῖχου καὶ ὁ ἔξωθεν ἑλθὼν κόσμος καὶ πλημμυροῦντες τὰς πρὸς τὰ κάτω ὁδοὺς καὶ ἰδίως τὴν κεντρικὴν πλατεῖαν, συγκεντρώνονται εἰς τὴν πρὸς τὸ βόρειον ἄκρον καὶ ἔξω τῆς πόλεως τοποθεσίαν, τὴν λεγομένην «τσαῖρια». Ἡ μεγάλη κίνησις πολιτῶν παντὸς ἔθνους, τῶν χωρικῶν, τῶν ζῶων καὶ τῶν ἀμαξῶν, ὁ ζωηρὸς χρωματισμὸς καὶ ἡ χαρακτηριστικὴ ποικιλία τῶν ἐνδυμασιῶν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν τῶν διαφόρων χωρίων καὶ τὰ ἀληθινὰ ἢ ψευδῆ φλωρία καὶ παντοῖα στολίσματα τῶν γυναικῶν, τὰ διάφορα πρόχειρα παραπήγματα, πρατήρια καὶ καφενεῖα, οἱ πλανόδιοι πωληταί, αἱ ἀγοραπωλησίαι ζῶων, τὰ ὄργανα καὶ οἱ χοροί, ἢ ὑπὸ τὸν ἦχον τυμπάνου καὶ εἰδικοῦ πνευστοῦ ὄργάνου «ζουρνᾶ» διεξαγομένη πάλιν μετὰ βραβείων εἰς τοὺς νικητάς, τὰ διάφορα τέλος διασκεδαστικὰ παιγνίδια διὰ μικροῦς καὶ μεγάλους, παρέχουν μίαν ζωηρὰν καὶ λίαν παράδοξον διὰ τοὺς ξένους εἰκόνα τοῦ «καλῆ πανηγύρι».

Πρὸς τὸ ἐσπέρας ἡ κίνησις ἐλαττοῦται καὶ ἄλλοι μὲν, οἱ περισσότεροι, ἐπιστρέφουν εἰς τὰ χωρία τῶν εὐθυμῶν μετὰ τραγούδια καὶ χαρὰν, ἄλλοι δέ, ὀλιγίστοι, γεμίζουν μετὰ τοὺς Διδυμοτειχίτας τὰ καφενεῖα τῆς πόλεως καὶ τὰ ἄλλα κέντρα, ὅπου ἡ εὐθυμία, οἱ χοροί, τὰ τραγούδια καὶ αἱ διασκεδάσεις

ἐν γένει, ἐξακολουθοῦν ἐπὶ πόλλας ὥρας τὴν νύκτα, συνεργοῦντος δεόντως καὶ τοῦ... Βάχου!

3) Ὁ ἱερός ναὸς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου.

Εἰς ἐκ τῶν τριῶν ἱερῶν ναῶν τοῦ Διδυμοτείχου εἶναι ὁ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου· κεῖται εἰς τοὺς βορείους πρόποδας τῆς μεγάλης ἀκροπόλεως παρὰ τὸν Μαχαλέν· κατὰ παλαιότεραν τουρκικὴν ἐποχὴν ἢ συνοικία τῆς Παναγίας ἐκαλεῖτο «μαχαλάς» δηλ. συνοικία, ἢ «συνοικία μαχαλᾶ» καὶ «γιαχουδι μαχλεσί» ἢ «γιαχουδι ροῦμ μαχλεσί» δηλ. ἐβραϊκὴ συνοικία καὶ ἑλληνοεβραϊκὴ συνοικία. Κατόπιν ἐκεῖ καὶ ἕβραιοί, κατὰ τὰ στατιστικὴν ἀναφερομένην τὸ 1863 εἰς τοὺς κώδικας τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως Διδυμοτείχου, μεταξὺ 12 συνοικιῶν τῆς πόλεως ταύτης ἢ συνοικία «γιαχουδι μαχλεσί» ἤρχετο δευτέρα εἰς χριστιανικὸν πληθυσμὸν, ἔχουσα στέφανα μὲν 134 καὶ ψυχὰς 384. Εἰς τὴν δὲ πρακτικὴν τῆς δημογεροντίας ὑπὸ χρονολογίαν 5 Νοεμβρίου 1877 ἀναγράφεται ἡ φράσις «... εἰς τὸ παγκάριον τῆς Παναγίας ἐν Γιαχουδι μαχλεσί» αἱ ὀνομασίαι αὗται παρέμειναν ἐπ' ἀρκετὸν καιρὸν, καὶ μερικοὶ γέροντες τὰς ἐνθυμοῦνται ἀκόμη.

Ἡ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ ἀναφερομένη συνοικία εὐρίσκετο περὶ τοὺς λαχανόκηπους, ἀφ' οὗ δὲ ἐκεί, ὡς ἀναφέρει ὁ ἴδιος, οἱ λαχανόκηποι ἐπεξετάθησαν εἰς αὐτήν, ἢ καεῖσα ὅμως συνοικία εὐρίσκετο μᾶλλον περὶ τοῦ δευτέρου λόφου ἢ φρουρίου, δηλαδὴ τῆς μικρᾶς ἀκροπόλεως, τῆς ἐπιλεγόμενης ἤδη ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν «Ἁγία Πέτρα», πλησίον τῆς σιδηροδρομικῆς γεφύρας τοῦ Ἐρυθροποτάμου, διότι καὶ τώρα ἀκόμη παρατηροῦνται περὶ τῆς Ἁγίας Πέτρας ἕχνη παλαιᾶς πυρκαϊᾶς. Εἶναι ἀληθές, ὅτι λαχανόκηποι ὑπῆρχον καὶ ὑπάρχουν εἰσέτι καὶ εἰς ἄλλα μέρη παρὰ τὴν πόλιν καὶ ἐντὸς αὐτῆς, περὶ τὴν μεγάλην ἀκρόπολιν καὶ τὴν Παναγίαν. Ἐπὶ τοῦ τοίχου, τοῦ διαχωρίζοντος τὸν νάρθηκα ἀπὸ τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ ὑπερθεῖν τῆς δεξιᾶς πύλης αὐτοῦ ὑπάρχει ἐντετειχισμένη μαρμαρίνη πλάξ εἰς σχῆμα ὀρθογωνίου τετραγώνου, ὕψους μὲν ἡμίσεος περιῖπου μέτρου, πλάτους δὲ ἐνὸς τετάρτου αὐτοῦ, φέρουσα τὴν ἑξῆς ἐπιγραφὴν:

«Ἐκενουργήθη
τοῦτος ὁ ἱερός να
ὸς τῆς ὑπεραγί
ας Δεσποίνης
ὑμῶν Θεοτόκου
ἐν ἔτει Ἄωστ'
Μαρτίου 5
1806».

Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ἐξάγεται, ὅτι ὁ ναὸς ὑπάρχων πολὺ πρὸ τοῦ 1806 καὶ παλαιωθείς ἐκαιουρογήθη. Μετὰ 37 ἔτη ἀνηγέρθη (ἀνεκαινίσθη) πάλιν ἐκ βάθρων καὶ ἡ μὲν μνημονευθεῖσα ἀνωτέρω ἐνεπίγραφος πλάξ ἐνετειχίσθη ἐκεῖ, ἔνθα ἤδη εὐρίσκεται, προστεθῆ ὅμως καὶ μία ἄλλη ἐπιγραφὴ ἀνωθεν τῆς μεσαίας πύλης, δι' ἧς εἰσέρχεται τις ἀπὸ τοῦ νάρθηκος εἰς τὸν κυρίως ναόν, ἡ ἐξῆς :

«Ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων ὁ πάνσεπτος οὗτος ναὸς τῆς Κοιμήσεως τῆς Δεσπίνης ἡμῶν διὰ συνδρομῆς καὶ δαπάνης τῶν ἐνοριτῶν αὐτοῦ, ἀρχιερατεύοντος τοῦ Πανιερωτάτου Μητροπολίτου Βησσαρίωνος».

Ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐπιγραφῆς καὶ ἀκριβῶς τῆς μετόπης τῆς πύλης ὑπάρχει ἐγγεγλυμμένη ἐπὶ πλακῶς εἰκὼν τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου εἰς σχῆμα ἑλλειψοειδές, πεποικιλμένη διὰ χρυσοῦ καὶ ζωηρῶν χρωμάτων, εἶναι πολὺ ὠραία καὶ φέρει εἰς τὸ ἄνω μὲν μέρος αὐτῆς τὴν λέξιν «Κοίμησις» κάτω δὲ «1843 Μαΐου 1», ἥτοι τὸ ἔτος καὶ τὴν ἡμερομηνίαν τῆς ἀνακαινίσεως.

Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι γεγραμμένη διὰ σκαλιστῶν παλαιῶν γραμμῶν, ἀνωθεν καὶ κάτωθεν, δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἐπὶ ταινίας. Ἡ ταινία ἔχει μῆκος ἡμίσεος περίπου μέτρου καὶ πλάτος 5—6 ἑκατοστῶν καὶ εἶναι κεχαραγμένη κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὡσάν να περιδενη καὶ συγκρατῆ ἐν εἴδει φιόγκου τὴν εἰκόνα, τὰ δὲ δύο ἅκρα τῆς κρατοῦνται ὑπὸ ἐγγλύφων καὶ ἐγχρώμων ἀγγέλων, οἵτινες παρίστανται ἑστῆσιν. Ἡ πλάξ ἡ περιλαμβάνουσα τὴν εἰκόνα καὶ τὴν μικρὰν ἐπιγραφὴν, ἔχει ὕψος μὲν δύο σπιθμάς πλάτος δὲ μίαν καὶ ἡμίσειαν.

Διὰ τὴν ἀνέγερσιν ταύτην τοῦ ναοῦ γίνεται λόγος ἰδιαιτέρως εἰς τὸν ἐν τῇ μητροπόλει Διδυμοτείχου ὑπ' ἀριθμὸν Γ' κατατεθειμένον κώδικα τῆς Παναγίας· εἰς τὰς δύο πρώτας σελίδας αὐτοῦ ἀναγράφονται τὰ ἀκόλουθα :

«Ὁ ἐν τῇ πολιτείᾳ ταύτῃ κατὰ τὸν Μαχαλὲν θεῖος καὶ ἱερὸς ναὸς τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, ὑπάρχων τὸ πρὶν μικρὸς, εὐτελής καὶ διακινδυνεύων ἐκ τοῦ χρόνου, ἵνα καταπέσει, ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων καὶ ἀνεκαινίσθη, εἰς ὃ ἤδη καθορᾶται μέγεθος καὶ καλλονήν, τὸ αὐμγ' ἔτος ἐν μηνὶ μαίῳ τῆς ἀνεγέρσεως ἀρξαμένης, προσεπινεύσαντος τοῦ εὐκλεῶς καὶ πατρικῶς ἀνάσσοντος τρισεβάστου καὶ φιλολάου ἡμῶν ἀνακτος Σουλτάν Μεδζιτ δι' ὑψηλοῦ βασιλικοῦ αὐτοῦ ὀρισμοῦ, ἐνθὲφ ζήλῳ καὶ προθύμῳ συνδρομῇ τῶν ἐντιμοτάτων κληρικῶν, τιμωτάτων προκρίτων καὶ προεστώτων καὶ λοιπῶν εὐσεβῶν χριστιανῶν τῆς πολιτείας ταύτης, ἐπὶ τῆς ἀρχιερατείας τοῦ ἀειμνήστου Κυριαάρχου τῆς ἐπαρχίας ταύτης Κυροῦ Βησσαρίωνος, ἰδίως δὲ τῶν ἐξῆς σεσημειωμένων, ὧν τάτε ὀνόματα καὶ τὰ ποσὰ τῆς συνδρομῆς εἰς διηγεκῆ μνήμην ἐνεκρίθη καταστρωθῆναι ἐφ' ᾧ καὶ ἔπονται αὐμζ'».

*Εκ τῶν ἀνωτέρω ἐξάγονται τὰ ἑξῆς: ὅτι ὁ ναός ἦτο πρότερον μικρὸς καὶ ἀπλοῦς κινδυνεύων δὲ νὰ καταπέση, ἀνηγέρθη μεγαλείτερος καὶ λαμπρότερος· ὅτι ἡ ἀνέγερσις ἤρχισε τὴν 1ην Μαΐου τοῦ 1843 ἐπὶ τοῦ μητροπολίτου Βησσαρίωνος· ὅτι ταῦτα ἐγράφησαν κατὰ μῆνα Ἰούλιον τοῦ 1847, (ὁπότε δὲν ἔζη πλέον ὁ Βησσαρίων), μετὰ τὴν λήξιν τῆς ἀνεγέρσεως, εἶχον ἐπικυρωθῆ οἱ λογαριασμοὶ αὐτῆς ἐπὶ τοῦ μητροπολίτου Μελετίου, ὅστις εἶχε διαδεχθῆ τὸν Βησσαρίωνα 2 Ἰανουαρίου 1847.

Μετὰ 25 ἔτη ἐπεσκευάσθη ὁ ναός, διότι εἰς τὰς σελίδας 41 καὶ 42 τοῦ προμνημονευθέντος (Γ') κώδικος ὑπάρχει «ἰσολογισμὸς ἐκκαθαρίσεως τῆς ἐπισκευῆς» αὐτοῦ τὸ 1869.

Εἰς τὴν Παναγίαν ἐλειτούργουν κατ' ἀρχὰς μὲν εἰς καὶ κατόπιν δύο ἱερεῖς μέχρι τοῦ 1888, ὁπότε, 24 Ἰουνίου προσετέθη, κατὰ τοὺς κώδικας καὶ τρίτος· ἤδη ἀπὸ ἀρκετῶν ἐτῶν εἶναι πάλιν δύο ἱερεῖς.

Τὸ 1892 «κατεσκευάσθησαν οἱ καταρρευσάντες τοῖχοι τῶν ἐκκλησιῶν», ἐπομένως καὶ τῆς Παναγίας.

Κατὰ τὸν εὐρωπαϊκὸν πόλεμον, ὅτε οἱ Βούλγαροι εἶχον καταλάβει τὸ Διδυμοτείχον, ὁ μητροπολίτης Διδυμοτείχου Φιλάρετος, τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν ποιούμενος, ἀνήγγειλε δι' ἐγγράφου αὐτοῦ πρὸς τὸν βούλγαρον διοικητὴν Ἀδριανουπόλεως Ρόζενταλ, καθ' ἃ ἀναφέρουν οἱ κώδικες, «ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κοινότης (Διδυμοτείχου) προσφέρει μίαν ἐκκλησίαν τοῖς Βουλγάροις διὰ τὰς θρησκευτικὰς τῶν ἀνάγκας»· μετὰ τινος δὲ ἡμέρας, 16 Ὀκτωβρίου 1915, καὶ ἐν συνεδίᾳ τῆς δημογεροντίας, «ἡ Α. Σεβ. ἐδήλωσεν, ὅτι ὁ «Νατάλιγκ» (ἐπαρχὸς) Διδυμοτείχου κ. Γεωργίεφ ἐπὶ τῇ βίβσει (ἐγγράφου) τοῦ ἐπαρχοῦ Ρόζενταλ διεκοίνωσεν . . . ὅτι οἱ Βούλγαροι προετίμησαν τὴν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας καὶ ὅτι ἔγεινεν ἡ παράδοσις αὐτῆς εἰς τὸν ἱερεῖα πατᾶ Δότσον». Ὁ Ἄ. Δελόγκας ἀναφέρει, ὅτι ἐλειτούργουν βουλγαριστὶ ἐν αὐτῇ, καθὼς ἀργότερον καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ναοῖς μέχρι τοῦ 11 Μαΐου 1920, ἐπὶ διασυμμαχικῆς κατοχῆς τῆς Δυτικῆς Θράκης, ἐπεστράφη ἡ Παναγία εἰς τοὺς ἡμετέρους, ἐνῶ οἱ ἄλλοι ναοὶ εἶχον ἐπιστραφῆ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1919.

Ἐπὶ τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Φιλάρετου Βαφείδου κατὰ τὸ ἔτος 1925—1926, διὰ τῶν οἰκονομιῶν τῆς Παναγίας καὶ τῆς συνδρομῆς τῶν Χριστιανῶν Διδυμοτείχου ἀνεκτίσθησαν οἱ τοῖχοι τοῦ περιβόλου καὶ ἀνυψώθη νέον ὑψηλὸν καὶ ὠραῖον κωδωνοστάσιον ἐπὶ τῆς κάτω ἐξωθύρας αὐτοῦ.

Τὸ κηροποιεῖον τῆς ἱερᾶς Μητροπόλεως Διδυμοτείχου.

Εἰς τὴν ἐμπροσθίαν αὐλὴν τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἁ. θανασίου καὶ εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἑλλιπῶς ἤδη λειτουργοῦντος κηροποιείου ἢ μᾶλλον κηροπωλείου ὑπῆρχε πρὸ ἐνὸς αἰῶνος μία οἰκία· ἡ οἰκία αὕτη

εἶχε μεταβιβασθῆ κληρονομικῶς εἰς τὴν Χατζῆ Σουλτάναν. Ἡ Χατζῆ Σουλτάνα εἶχε δωρήσει τὴν οἰκίαν της εἰς τὸν Ἅγιον Ἀθανάσιον ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ κατοικῆ ἐν αὐτῇ μέχρι τοῦ θανάτου της.

Ἐκεῖ ἡ Χατζῆ Σουλτάνα ἐδίδασκεν ἐπὶ ἄρκετὰ ἔτη τὰ πρῶτα γράμματα εἰς τὰ μικρὰ παιδία τῆς πέριξ συνοικίας ἄρρενα καὶ θήλεα. Ἦρχον δὲ τὰ μαθήματα, κατὰ τὴν παλαιὰν καλὴν συνήθειαν, μὲ τὴν φράσιν «Σταυρέ, βοήθει μοι, ἄλφα, βῆτα, κ.τ.λ.», καὶ οἱ μαθητευόμενοι ἔφερον κατὰ μῆνα ὡς δίδακτρα εἰς τὴν διδασκάλισσάν των 50 δράμια καφὲ ἢ 100 δράμια ζάχαριν ἢ ἄλλα παρόμοια εἶδη εἰς ἀνάλογα ποσά· ἔγραφον δὲ ἐπὶ τῆς ἄμμου διὰ τῶν δακτύλων ἢ διὰ ξυλαρίου. Αἱ σχετικῶς μεγαλείτεροι μαθήτριά ἐπηρεστοῦν τὴν διδασκάλισσαν αὐτῶν μέχρι τοιούτου σημείου, ὥστε ὄχι μόνον νὰ κτενίζουν τὴν κόμην της, ἀλλὰ νὰ πλύνουν καὶ τοὺς πόδας της!

Εἰς τοὺς σωζομένους κώδικας τῆς ἱερᾶς Μητροπόλεως Διδυμοτείχου ἀναγράφεται κατὰ τὸ ἔτος 1837, ὅτι ἐγένοντο «ἔξοδα δι' ὄντιάδες ἔξωθι» τῆς ἐκκλησίας «γρόσια 894 παράδες 20» οἱ «ὄντιάδες» οὗτοι, δηλαδή τὰ δωμάτια, εἶναι ἡ οἰκία τῆς Χατζῆ Σουλτάνης. Φαίνεται ὅτι ἦτο ἡρειωμένη καὶ ἐγένετο ἐπιδιόρθωσις αὐτῆς καὶ ἐκτίσθησαν ἢ μᾶλλον ἀνεκαινίσθησαν οἱ «ὄντιάδες» τὸ κτίριον τοῦτο ἐπὶ Μητροπολίτου Μεθοδίου (1878—1893) ἔχρησίμωσεν ὡς γραφεῖα τοῦ συλλόγου «Ἀγάπη», πολὺ δὲ ἀργότερον μετετρέπη εἰς κηροποιεῖον κοινοτικόν, δηλαδή τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως.

Ἡ πρώτη σκέψις περὶ ἰδρύσεως κηροποιεῖου ἐγένετο 11 Σεπτεμβρίου 1894 ἐπὶ Μητροπολίτου Φιλοθέου, ἐπραγματοποιήθη δὲ 9 Φεβρουαρίου 1900 ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Φιλαρέτου Βαφείδου πρὸς τὸν σκοπὸν κυρίως τῆς οἰκονομικῆς ὑποστηρίξεως τῶν ἐκπαιδευτηρίων Διδυμοτείχου.

Ἐν τῷ κηροποιεῖῳ τούτῳ ἐχύνοντο κηρία καὶ λαμπάδες διαφόρων μεγεθῶν καὶ ἐπωλοῦντο εἰς ὠρισμένην καὶ συμφέρουσαν τιμὴν εἰς τοὺς χριστιανούς Διδυμοτείχου καὶ ὅλης τῆς ἐπαρχίας. Ἡ κατασκευὴ καὶ ἡ πώλησις τῶν κηρίων ἦτο σχεδὸν μονοπωλιακὴ μέχρι τῆς ἑλληνικῆς ἐποχῆς. Αἱ ἱκανοποιητικαὶ πρόσοδοι τοῦ κηροποιεῖου καὶ κηροπωλείου ἀπέβησαν εἰς τῶν κυριωτέρων πόρων τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος Διδυμοτείχου, χάριν ἐπιδιορθώσεως ἢ ἀνεγέρσεως σχολικῶν κτιρίων καὶ τῶν διαφόρων ἀναγκῶν καὶ ἰδίως τῆς μισθοδοσίας τῶν διδασκάλων.

Τὸ χρησιμώτατον τοῦτο ἴδρυμα, κατασχεθὲν, ὅπως καὶ ὁ μητροπολικὸς ναὸς καὶ ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ καὶ δημόσια κτίρια κατὰ τὴν βουλγαροκρατίαν, ἐπεστράφη τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1919. Κατὰ δὲ τοὺς τελευταίους πρὸ τοῦ μεγάλου πολέμου χρόνους, ἀλλὰ πρὸ πάντων κατὰ τοὺς μεταπολεμικούς, εἰργάζετο ἑλλιπῶς, καὶ ὄχι ἱκανοποιητικῶς. Τὸ κτίριον τοῦ εἶχε σχεδὸν καταπέσει· ἐπὶ τέλους ὄλαι αἱ οἰκονομίαι τοῦ κηρο-

